

Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi, Halil Arslan

(Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 328 sayfa, ISBN: 9786256436718

Muhammed Ahmet TONKUŞ | <https://orcid.org/0009-0008-0553-5043>

Yüksek Lisans Öğrencisi | Yazar | m.ahmett.tonkus@gmail.com

Hacı Bayram Veli Üniversitesi | <https://ror.org/323786>

Kelam | Ankara, Türkiye

Öz

H. Peygamber'in vefatıyla başlayan halifelik tartışmaları, Müslümanlar arasında çeşitli ayrılıklara neden olmuştur. Müslümanların kendilerine halife/emir belirleme süreçleri oldukça tartışmaları geçmiş ve teopolitik çatışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İslam'ın getirmiş olduğu emirler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları, O'nun vefatından hemen sonra yorumlanmaya başlamıştır. Özellikle ayet ve sünnet yorumlamaları halife/emir süreçlerinde de etkili olmuş ve din-siyaset etkileşimi İslam'ın ilk dönemlerden itibaren başlamıştır. İfade edilen din-siyaset ilişkisinin en etkili olduğu yerlerden bir tanesi de mihne hadisesidir. Halil Arslan'ın kaleme almış olduğu *Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi*, adlı eser hadisenin anlaşılmasına ışık tutmuştur. Ayrıca Sünni kelâmın gelişiminde mihne olayının nasıl bir rol oynadığını ve süreçlerin arka planının nasıl olduğunu anlatan eser, din-siyaset ilişkisinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Mihne, h.218 yılında Me'mun (ö.218/833) zamanında başlayıp h.234 yılında Mütevekkil zamanına kadar etkili olan Halku'l-Kur'ân tartışmalarını ifade etmek üzere kullanılan bir kavram olarak tanımlanır. Eser, Abbasî halifesi Me'mun döneminde başlatılan Mihne sürecinin sonlanmasının ardından şekillenen teopolitik ortamın, Sünni kelâm geleneğinin oluşum ve kurumsallaşma süreci üzerindeki etkilerini de incelemiştir. Arslan, kelâm disipliniyi yalnızca nazarî bir disiplin olarak değil dönemin siyasi iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş bir düşünsel yapı olarak ele almıştır. Bununla beraber de ehl-i sünnet kelâmının doktriner çerçevesinin nasıl inşa edildiğini tarihsel perspektifte ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Mihne, Teopolitik, Din, Siyaset.

Atıf Bilgisi

Tonkuş, Muhammed Ahmet. "Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi, Halil Arslan (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 328 sayfa, ISBN: 9786256436718". *Rize İlahiyat Dergisi* 31 (Nisan 2026), 355-359.

<https://doi.org/10.32950/rid.1699918>

Yayın Bilgileri

Türü

Kitap Değerlendirmesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 15.05.2025

Kabul Tarihi: 09.10.2025

Yayın Tarihi: 20.04.2026

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Dizinlenme Bilgisi

ULAKBİM
TR DİZİN

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

EBSCO

DOAJ

The Effect of the Theopolitical Situation after the Mihna on Sunni Theology, Halil Arslan

(Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 328 pages, ISBN: 9786256436718

Muhammed Ahmet TONKUŞ | <https://orcid.org/0009-0008-0553-5043>

Master's Candidate | Author | m.ahmett.tonkus@gmail.com

Hacı Bayram Veli University | <https://ror.org/323786>

Kalam | Ankara, Türkiye

Abstract

The caliphate debates that began with the death of the Prophet caused various divisions and groupings among Muslims. The commandments of Islam and the practices of the Prophet began to be interpreted immediately after his death. Especially the interpretations of verse and sunnah were also effective in the caliph/sir processes and the religion-politics interaction started from the early periods of Islam. One of the most effective places where the religion-politics relationship was most effective was the incident of Mihne. Halil Arslan's work, *The Effect of the Theopolitical Situation on Sunni Theology after the Mihne*, shed light on the understanding of the event. In addition, the work, which explains the role of the mihna event in the development of Sunni theology and the background of the processes, shows how effective the religion-politics relationship is. The concept of Mihna is defined as a concept used to refer to the discussions on Khalq al-Qur'an that started in h. 218 during the reign of al-Ma'mun (d.218/833) and continued until the time of al-Mutawakkil in h. 234. The Mihna movement has also been interpreted as a move by al-Ma'mun to ensure political legitimacy and the continuation of the Abbasid power. Arslan analyzed the discipline of kalām not only as a theoretical discipline but also as an intellectual structure intertwined with the political power relations of the period. In addition, he reveals how the doctrinal framework of Ahl al-Sunnah kalām was constructed in a historical perspective.

Keywords

Kelam, Mihna, Theopolitics, Religion, Politics.

Citation

Tonkuş, Muhammed Ahmet. "The Effect of the Theopolitical Situation after the Mihna on Sunni Theology, Halil Arslan (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 328 pages, ISBN: 9786256436718". *Rize Theology Journal* 31 (April 2026), 355-359.

<https://doi.org/10.32950/rid.1699918>

Publication Information

Type	Book Reviews	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 15.05.2025	Date of Acceptance: 09.10.2025 Date of Publication: 20.04.2026
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Abstracting and Indexes

ULAKBİM
TRIZİN

Halil Arslan, Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 328 sayfa, ISBN: 9786256436718

Kelâm, İslam düşünce tarihinde yalnızca itikadi konuları ele alan bir disiplin olmanın ötesinde, dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleriyle de yakından ilişkili olarak şekillenen bir disiplindir. Tarihsel süreçte birçok soru ve sorunlarla ilgilenmiş ve bu problemleri çözümlenmeyi hedeflemiştir. Bu ilkeden hareketle, Abbâsi halifesi Me'mun (ö.218/833) döneminde başlayan ve halife Mütevekkil (ö.247/861) dönemine kadar devam eden Mihne olayı çözümlenmesi gereken konulardan biri olmuştur. Mihne kelâm ilminin gelişiminde kırılma noktası olarak tanımlanabilecek bir olaydır. Ayrıca mihne sonrası dönemde Ehli Sünnet kelâmının güç kazanması ve sistematik bir yapıya kavuşması yalnızca ilmi değil teopolitik bir zemine de dayanmaktadır.¹ Halil Arslan'ın hazırlanmış olduğu, Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi adlı eserde, düşünsel dönüşümün arka planını ortaya koymayı hedefleyen bir çalışmadır.

Doktora tezinden hareketle hazırlanan bu eser, bir önsöz, bir giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmından müteşekkildir. Yazar, giriş bölümünde, konunun temel amacını, hedeflerini, kullanmış olduğu yöntemleri ve ulaşmak istediği sonucu açıkça ifade etmiştir. Eser, teopolitik zeminde Sünni düşüncenin mihne karşısında ne kadar etkilendiğini ve mihnenin rolünü

ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntem tekniklerinden biri olan metin analizi kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamı ise, mihne sonrası ehl-i sünnet kelâmındaki değişim, olarak belirtilmiştir. Literatüre dair konu bazlı eserler belirtilmiş ve başvurulan kaynaklar giriş bölümünde okuyucuyla paylaşılmıştır. Ayrıca eserin giriş bölümünde, kavramlar bölümü de incelenmiş ve çalışmanın ana kavramları tek tek açıklanmıştır.

Mihne kelimesi “sorguya çekmek, çetin imtihana tabi tutmak” manalarındaki mahn kökünden türemiştir.² Mihne aynı zamanda, yöneticinin bir kimseyi alıp imtihan etmesi ve yapmadığı ya da söylemeyeceği şeyleri söyletinceye kadar sorgulaması anlamında kullanılmaktadır. Çağdaş tabirle, fikir sahibi bir kimsenin yetki ve otorite sahipleri tarafından maruz kaldığı baskı ve korkutmadır. Bunun yanı sıra mihne kavramı, h.218 yılında Me'mun zamanında başlayıp h. 234 yılında Mütevekkil zamanına kadar etkili olan Halku'l-Kur'ân tartışmalarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Teoloji ve politika kelimelerinden üretilen teopolitik kelimesi, genel olarak siyasetin inanç karşısındaki durumunun ifadesi olarak tanımlanan bir kavramdır. Söz konusu çalışmanın ana kavramlarından biri olan teopolitik kavramı, siyaset ile ilahiyat alanının; toplum ile din ilişkisinin neliği üzerine ve siyasetin dini üzerine ifadelerin türevsel kullanımınıdır. Teopolitiğin alanı olup en dikkat çeken konu ise siyasi otoriteye uyum konusudur.³ Ayrıca çalışmanın diğer önemli kavramları olan ehl-i rey ve ehl-i hadis, Kûfe ve Hicaz bölgelerinde ortaya çıkan belirgin ayrışmaların birer ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak, Abbasi hükümetinin altın çağını yaşadığı bu zaman dilimlerinde yönetim, dini konularda halka baskıcı bir tavır sergilemiştir. Bunun sonucunda da mihne denildiğinde din-siyaset ilişkisinin acı reçeteleri anılır hale gelmiştir (s.35). Mihne olayları kısaca, siyasallaşan bir mevzu üzerinden siyasi erkin meşruiyet ve hakimiyet pekiştirme hareketi olarak yorumlanabilir. (s.37)

Yazar, eserinin ilk bölümünde mihne olayları ortaya çıkmadan önceki toplumsal perspektifleri sunmuş ve etkenlerini incelemiştir. Bu etkenlerden bazıları; Arap-Mevali uyumsuzluğu, kabilenin gücü ve asabiyet duygusu, Arap olmanın fazileti, Arapçılığa tepkidir. Akabinde Emevîlerin meşruiyetlerine ve ulema-ümera ilişkisine değinmiş, öne çıkan alimlerden bahsetmiştir. Ehl-i hadis ve ehl-i rey'in çekişmelerine de değinen yazar, İslam düşüncesinde ortaya çıkan ilk düşünce ve metodoloji farkının bu kavramlarda açığa çıktığını belirtmiştir. (s.90)

Arslan, eserinin ikinci bölümünde mihne öncesi teopolitik unsurlara değinmektedir. Onun ele aldığı ve incelediği, Hariciliğin ortaya çıkışı konusunun ardından Alioğulları-Abbâsiler arasındaki etkileşimi incelemiştir. Düşünce hareketlerini etkileyen tercüme faaliyetlerini de bu bahiste ele almış ve zenâdika hareketlerini açıklamıştır. Bu açıklamalar yazarın, teopolitik zemin oluşturma amacını doğru bir biçimde yansıtmıştır. Yazar, Ehl-i Beyt'in teopolitik meşruiyet iddialarını ve Abbâsilerin iddialarını hem kullanıp hem bastırma biçimini mihneye uzanan süreçteki iktidar-din ilişkilerinin teopolitik karakterleri olarak değerlendirildiği

¹ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, çev. Osman Demir (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020), 414-421.

² Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2010), 240.

³ Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset* (İstanbul: EndülüS, 2017).

anlaşılmaktadır. Bu anlayışta devletin imanın doğruluğu konusunda söz söyleme hakkını meşrulaştıran bir arka plan oluşturmaya sevk eder. Dolayısıyla bu tez, yazarın değerlendirdiği önemli teopolitik eksenini yansıtmaktadır. Ayrıca süreçlerin mihne olayının zeminini hazırladığını düşünen yazar, bunların yanında dış sebeplerin de etkili olduğunu ifade etmiştir. (s.149) Yazar, Halku'l-Kur'ân meselesine değinerek konunun daha detaylı ele alınmasını sağlamıştır. Halku'l-Kur'ân hadisesi, Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmış olduğunun tartışılması meselesidir. Halku'l-Kur'ân meselesinin mezheplerin -özellikle de itikadi mezheplerin- oluşma sürecinde ortaya çıktığı görülmektedir. Yazar, bu meselenin ilk olarak Hıristiyan etkisinde olduğu düşünülen Cad b. Dirhem'le (ö142/742) meydana geldiği ve bu şekilde kabul edildiğini belirtmiştir. Hıristiyan etkisinde olduğu söylemi tartışmaya açık bir ifadedir. Nitekim İslam düşüncesinin söz konusu dönemde farklı etkiler üzerinde olması ve o dönemde İslam'a sorulara cevap üretmeleri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Halku'l-Kur'ân meselesinde de ilk eylemin Emevî sarayı tarafından başlatıldığı vurgulanmıştır. (s.101) Bu tartışma gerek dini bir hüviyete sahip olmasından ziyade ilerleyen dönemlerde sosyolojik etkenlerini de artarak farklı veçhelere bürünmüştür.

İslam düşüncesinde sıfatlar bahsi de bu konu ile doğrudan ilgilidir. Nitekim Kelam ilmi "Allah'ın ne olduğu" üzerinde düşünerek insanın Allah karşısındaki konumunu belirlemek temelinde ilerlemiştir. İslam alimlerinin sıfatlar konusundaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Bir kısım görüşe göre sıfatlar zâtî ve fiilî olarak ikiye ayrılır. Zâtî sıfatlar da subuti ve selbi sıfatlar diye ayrılmaktadır. Diğer bir görüşe göre sıfatlar zatî üzerine zaid olup zattan ayrı sıfat düşünülemez görüşünü savunmaktadır. Allah'ın kelamıyla doğrudan etkili olan bu konu Allah'ın mahiyeti hakkında tartışmalara neden olmuştur. Buradaki zorluk, ezeli olan yaratıcı ile onun yarattığı insanın ilişkisinin nasıl olduğu noktasındadır. Nitekim tanrı ile birey arasındaki olan ilişkiyi açıklamak ve varlıksal boyutlarını metafiziksel düzlemde tartışmak oldukça zordur.⁴

Arslan, üçüncü bölümde mihne hareketini ön planda tutarak olayı tüm taraflarıyla açıklamıştır. Hadise, spesifik olarak Halku'l-Kur'ân konusunda alimlerin Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ikrar etmeleri için zorlanması üzerine başlamıştır. Me'mun'un başlattığı ve devam ettirilmesi için telkinlerde bulunduğu hareket, oldukça sert gerçekleşmiştir. Öyle ki, kabul etmeyenler toplumdan dışlanmışlardır. (s.152/153) Her ne kadar halifenin başlatmış olduğu ifade edilse de halkın rolünü atlamamak ve hadisenin siyasi bir perspektifte ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Me'mun Mutezile tarafında durmuş ve bu mezhebi selef düşüncesine karşı korumuştur. Onun tüm seçimlerindeki temel davranışının iktidarın meşruiyet krizine bir çözüm bulma çabası olarak da anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Me'mun'nun mihneyi başlatmasının ikinci sebebi olarak Şii düşünceye sempati duyduğu iddiası gösterilmektedir. John Abdallah Nawas bu konuda, halifenin söz konusu hareketle beraber Şiiliğe bağlılığına dikkat çekmiştir.⁵ Üçüncü sebep ise halifelik otoritesi hakkında duyduğu endişedir. Bu endişeleri ortadan kaldırmak ve çözmek için bazı önlemler almıştır. (s.164) Nihayetinde mihne hareketi, sıfatlar mevzusunun hareketle başlayan kelamî bir konudan çıkartıp siyasi bir veçheye döndürülmesidir.

Yazar, kitabın son bölümünde ehl-i sünnetin mihnedeki ne kadar etkilendiğini ele almış ve değerlendirmiştir. Bu bağlamda mihne olayının bitişinin ardından Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) dönemine ve etkilerine, devamında ise İmam Eş'arî'nin (ö.324/935) görüşlerine değinerek konunun açılımını sağlamıştır. Mihnenin resmi olarak bittiğini gösteren hareket; halife Mütevekkil'in İbn Ebu Duad'ın (ö.240/854) yerine baş kadı olarak Yahya b. Eksem'i (ö.242/857) atamasıdır. Eksem, ehl-i sünnete bağlı görüşlerle bilinen ve Me'mun zamanında da görüşlerine sadık kalan biri olarak tanınmıştır. Ayrıca Mütevekkil, Ahmed b. Hanbel'e de iade-i itibarda bulunarak konumunu güçlendirmiştir. Tüm bunlar neticesinde Mütevekkil ile başlayan süreç adeta tersine ilermiş ve sonraki dilimde Hanbeli mihnesi veya Eş'arî mihnesi gibi isimlerle anılır olmuştur. Bu politika değişimi de Mu'tezile için yıkıma neden olmuş ve ciddi derecede zedelenmiştir. Binaenaleyh, Ahmed b. Hanbel, mihne sürecinin etkili isimlerinden bir tanesidir. Nitekim Hanbeliliğin oluşumu konusunda değerlendirme yapabilmek için mihne rolünün anlaşılması gerekir. Arslan, Eşariliğin Ahmed b. Hanbel ile şekillendiğini söylemiş ve Müslümanlar için sevâd-ı azam denilen birlikteliğin birleşimi olduğu ifadesini kullanmıştır. Bu ifade tarihsel olarak problematik ve tartışmaya açık bir iddiadır. Bu iddiada hem kronolojik hem de zamanda düşünsel bağlam farklılıkları mevcuttur. Nitekim Ahmed b. Hanbel rivayet merkezli literal bir yöntem benimserken Eş'arî akıl-nakil uzlaştırma ve kelamı meşrulaştıran bir yöntem sergilemiştir. Bilakis sıfatlar konusunda bir taraf tevelsiz kabul ederken diğer taraf sınırlı ölçüde yaklaşım göstermiştir. Bu gibi örneklerden hareketle, Eşariliğin Ahmed b. Hanbel ile şekillendiği değil, Hanbeli literalizme karşı Sünnî bir denge kurma arayışı olduğu ifade edilebilir.

İbn Küllab (ö.240/854) ile başlayan ehl-i sünnet kelamı, Eş'arî ile kurulmuştur.⁶ Eş'arî kelamı, nassı temel almakla birlikte bu nassların ne anlama geldiğinin araştırılması esasına istinat etmektedir. (s.231) Burada lafzi delaletlere de uygun olması usuldür. Ehli sünnet kelamı içerisinde İbn Küllab ve Muhasibi (ö.243/857)'de değerlendirilir. Daha sonrasında Ebu Hanife'nin (ö.150/767) ve

⁴ Sabine Schmidtke, *Başlangıçtan Günümüze İslam Kelamı*, çev. Ulvi Murat Kılavuz vd. (Küre Yayınları, 2020), 482-493.

⁵ John Abdallah Nawas, "Me'mûn'un Mihneyi Başlatmasında Rol Oynayan Üç Akımın Açıklamalarının Yeniden Bir İncelemesi", çev. Mustafa Akyüz, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8, (2015), 145-162.

⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 76.

Maturidi'nin (ö.333/944) düşünceleri ele alınarak görüşler sistematize edilmiştir. Son olarak da Eş'arîlik ve ehl-i sünnet kelamı hakkındaki görüşleri açıklamıştır. Yazarın bu bölümdeki ifadeleri ve metin çözümlenmeleri daha çok yorumlayıcı (hermenötik) bir nitelik taşımaktadır. Yazarın tarihsel verileri analizden çok yoruma dayandırması da bazı konularda delil ile tez arasındaki bağı zayıflatmıştır. Örneğin, Eş'arî kelamına değinirken tarihsel süreklilik ile düşünsel kırılma arasındaki sınır net olarak çizilmemiştir.

Kitabın sonuç bölümünde ise yazar, öncelikle mihne kavramının ne olup olmadığına kanaat getirmiş ve ekollerin temel özelliklerini özetlemiştir. Mu'tezile'nin tevhid ilkesine değinerek dış unsurlarla müdahalelerini vurgulamıştır. Eş'arîliğin ehl-i sünnet kelamını sistemli bir şekilde işlediğini belirtmiştir. Tüm bunlar sonucunda Eş'arî'nin Sünni paradigmayı belirleme konusundaki tarihsel başarıyla sosyal ve siyasal yapıda oluşan yaklaşımların, Eş'arî yorumu öne çıkardığı görülür. Eş'arî'nin tevakkuf, taklit ve itaat öğeleri, sosyal hayat özelinde toplumun görüşlerini benimsemesini sağlamıştır. (s.291)

Netice itibariyle değerlendirilen bu eser, mihne hadisesinin ardından şekillenen siyasi ve itikadi ortamın, Sünni kelâmın kurumsallaşması üzerindeki etkilerini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Eser, mihne sonrası etkileşimi tarihsel veriler ışığında analiz ederken dönemin teopolitik dinamiklerine de dikkat çekmiştir. Bu yönüyle çalışma, hem kelâm ilmi literatürüne katkı sağlamakta hem de din-siyaset ilişkisine derinlemesine bir bakış açısı sunmuştur. Söz konusu çalışmada mihne konusunun geniş bir şekilde ayrıntılarıyla beraber ele alınmıştır. Ancak yazar bazı noktalarda teorik çerçeve ve tarihsel veri arasında tam bir metodolojik netlik sunmamakla beraber sosyo-ekonomik ve kültürel etkenleri ikinci planda bırakmıştır. Eserde birkaç kavramın zaman zaman terimsel olarak açıklanmadan ifade edilmesi de bazı konuların anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Son olarak eserde okuyucuların akıllarına gelebilecek olan sorular sorulmuş ve tarihsel akış göz önünde bulundurularak cevaplanmıştır. Bu eser, araştırmacılar için nitelikli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilmektedir.

Kaynakça | References

- Ay, Mahmut. *Mu'tezile ve Siyaset*. İstanbul: Endülüs, 2. Basım, 2017.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmî Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Nawas, John Abdullah. "Me'mûn'un Mihneyi Başlatmasında Rol Oynayan Üç Akımın Açıklamalarının Yeniden Bir İncelemesi". çev. Mustafa Akyüz. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8, 145-162.
- Schmidtke, Sabine. *Başlangıçtan Günümüze İslam Kelamı*. çev. Ulvi Murat Kılavuz vd. Küre Yayınları, 2020.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM, 8. Basım, 2010.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. çev. Osman Demir. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2020.

